

VEIKSNIAI, TURINTYS ĮTAKOS LAIKINOJO NEDARbingUMO TRUKMEI LIETUVOJE

Aušra Survilaitė

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos Vilniaus skyrius
Laisvės pr. 28, LT 04540 Vilnius, Lietuva
El. paštas a_survilaite@yahoo.com

Aldona Gaižauskienė

Vilniaus kolegija, Saltoniškių g. 58, LT 08105 Vilnius
Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT 08303 Vilnius, Lietuva
El. paštas aldona.gaizauskiene@gmail.com
Pateikta 2014 m. rugpjūčio 25 d., parengta spausdinti 2014 m. spalio 12 d.

doi:10.13165/SPV-14-2-7-08

Santrauka

Straipsnio tikslas – nustatyti laikinojo nedarbingumo trukmei įtakos turinčius veiksnius Lietuvoje pagal K. Alexandersono¹ (1998) pasiūlytą metodiką nacionaliniame, visuomeniniame ir individualiame nedarbingumo organizavimo lygmenyse. Tyrimui naudoti 1991–2012 m. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos ir Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Nacionaliniam nedarbingumo organizavimo lygiui priskiriama darbdavio ir darbuotojo darbo sutarties sąlygų apibrėžimas, socialinio draudimo sistemos, ligos išmokų organizavimas ir sveikatos priežiūros teisinis reglamentavimas. Apžvelgus laikinojo nedarbingumo trukmės pokyčius 1991–2012 m. ir nedarbingumo kompensavimo teisinio reglamentavimo kitimus, nustatytos šių dviejų veiksnių sąsajos. Iš kitų keturių nagrinėtų veiksnių tik vidutinė metinė temperatūra turėjo patikimos įtakos nedarbingumo trukmei. Visuomeniniam lygmeniui priskiriami su darbo aplinka bei bendruomene susiję veiksniai. Nagrinėti keturi veiksniai. Patikimos sąsajos buvo nustatytos su disponuojamomis namų ūkio pajamomis ir su sveikatos priežiūros įstaigų skaičiumi. Individualiam laikinojo nedarbingumo lygmeniui priskiriamos asmens charakteristikos. Iš trijų veiksnių, nagrinėtų šiame lygmenyje, išsilavinimas ir santuokų skaičius patikimai turėjo įtakos nedarbingumo trukmei.

¹ Alexanderson, K. Sickness absence: a review of performed studies with focused on levels of exposure and theories utilized. *Scandinavian Journal of Social Medicine*. 1998, 4(26): 241–249.

Veiksnių, turinčių įtakos laikinajam nedarbingumui, nustatymas gali suteikti naudingos informacijos socialinės politikos formuotojams, vykdytojams bei darbdaviams, gerinant laikinojo nedarbingumo kontrolę Lietuvoje.

Reikšminiai žodžiai: laikinasis nedarbingumas, socialinis draudimas, nacionaliniai veiksniai, visuomeniniai veiksniai, individualūs veiksniai.

Įvadas

Socialinė apsauga suprantama kaip valstybės ir privačių subjektų, kurių veiklą reglamentuoja valstybė, teikiama materialinė parama ar socialinės paslaugos asmenims, kurie susidūrė su socialine rizika². Socialinis draudimas – tai socialinės apsaugos sistemos dalis, kuri yra finansuojama specialiomis įmokomis ir iš kurios mokamos socialinės išmokos³. Svarbus socialinės teisinės valstybės efektyvaus funkcionavimo ir stabilumo garantas yra solidarumas, kuris padeda įveikti socialinę įtampą, kylančią tarp valstybės ir visuomenės⁴.

Valstybinio socialinio draudimo įstatymas⁵ nustato socialinio draudimo santykių pagrindus – draudimo rūšis, draudžiamų asmenų kategorijas, valdymo sistemos principus bei struktūrą, jos subjektų teises, pareigas ir atsakomybę. Lietuvoje skiriamos penkios socialinio draudimo rūšys: pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų bei sveikatos draudimas. Draudimas remia bei padeda įveikti pagrindines socialines rizikas, visuomenės grėsmes ir pavojus, tokius kaip senatvė, negalia, mirtis, liga ar trauma, nedarbas, susiklosčiusi sunki situacija šeimoje, nepritekliai ar skurdas.

Šiame straipsnyje plačiau nagrinėsime ligos ir motinystės socialinio draudimo dalį – laikinąjį nedarbingumą. Laikinas nedarbingumas – tai laikotarpis, kai asmuo dėl su sveikata susijusių priežasčių negali dalyvauti profesinėje veikloje. Laikinojo nedarbingumo sąvoka apima ne tik ligos ar traumos laikotarpį, tačiau ir asmens santykius su sveikatos priežiūros įstaiga, socialiniu draudimu ir darbdaviu. Sprendimai dėl teisės į išmokas ligos atveju turi didelę įtaką asmens gyvenimo kokybei ir visuomenei. 2013 m. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos (VSDFV) biudžeto priskaičiuotos piniginės išlaidos buvo 11 mlrd. 167,4 mln. Lt, o išlaidos ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokoms sudarė net 10,4 proc. visų išlaidų⁶. Socialinio draudimo pašalpų ir kompensacijų išmokų struktūroje didžiausią dalį sudaro ligos pašalpos, todėl siekiant racio-

² Guogis, A., et al. *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas, 2000.

³ Guogis, A. Dėl socialinės politikos modelio. *Politologija*. 2002, 4 (28): 75–94.

⁴ Bieliauskaitė, J. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 79–94.

⁵ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr.17-447; 2004, Nr. IX-2535, Nr. 171-6295.

⁶ VSDFV pranešimai spaudai [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-12]. <http://www.sodra.lt/index.php?cid=182&new_id=24609&page_nr=>>.

nalaus VSDFV biudžeto lėšų naudojimo ypač svarbų vaidmenį atlieka laikinojo darbingumo kontrolė, kuri neleidžia piktnaudžiauti VSDFV lėšomis⁷.

Siekiant sukurti visuomenės poreikius ir lūkesčius atitinkančią socialinę apsaugą tikslinga įvardinti veiksnius, nuo kurių priklauso nedarbingumo politikos formavimas. Priemonių, sąlygų ar veiksmų sąsajų su laikiniu nedarbingumu nustatymas gali ne tik prisidėti prie sistemos tobulinimo, bet ir nurodyti labiausiai pažeidžiamas kryptis bei grupes, kurioms reikia daugiau dėmesio, kontrolės ir pokyčių. Straipsnio tikslas – nustatyti veiksnius, turinčius įtakos laikinojo nedarbingumo trukmei Lietuvoje nacionaliniame, visuomeniniame ir individualiame nedarbingumo organizavimo lygmenyse.

Tyrimo metodika. Veiksmų, turinčių įtakos laikinojo nedarbingumo trukmei Lietuvoje, nustatymui pasirinkti K. Alexandersono⁸ (1998) pasiūlyti veiksmų atrankos kriterijai ir jų grupavimas. Atsižvelgiant į tai, kas suponuoja, reguliuoja ir kontroliuoja situaciją, visi veiksniai suskirstyti į tris pagrindinius lygius: nacionalinį, visuomeninį ir individualų. Nacionaliniam lygmeniui priskirti klimatas, pramonės plėtra, nedarbo lygis, visuomenės požiūris, darbdavio ir darbuotojo darbo sutarties sąlygų apibrėžimas, socialinio draudimo sistemos, ligos išmokų organizavimas ir sveikatos priežiūros teisinis reglamentavimas. Visuomeniniam lygmeniui priskirtos darbo aplinkos sąlygos: reikalavimai ir organizavimas, fiziniai pavojai, darbovietės dydis, sektorius bei pobūdis, personalo politika ir stresas, darbo krūvis, darbo užmokestis ir kontrolė. Individualiam lygmeniui priskirti asmens charakteristikos savybės, asmens amžius, subjektyvus sveikatos vertinimas ir esama situacija, gyvenimo būdas, išsilavinimas, šeimninė padėtis bei santykiai, asmeniniai gebėjimai, gyvenimo sąlygos ir būdas, žalingi įpročiai, psichinė būklė bei motyvacija ir požiūris, elgesio ydos, tokios kaip sergamumo simuliacijos.

Tyrimui naudoti VSDFV ir Lietuvos statistikos departamento svetainėje paskelbti duomenys, apimantys 1991–2012 m. laikotarpį ir atitinkantys K. Alexandersono pasiūlytus veiksnius. Atlikta statistinė kiekybinių duomenų analizė. Laikinojo nedarbingumo ryšiams tarp veiksmų nustatyti priklausomu kintamuoju buvo pasirinktas apmokėtų laikinojo nedarbingumo dėl ligos dienų skaičius vienam apdraustajam. Nepriklausomi kintamieji buvo veiksniai, kurie gali turėti įtakos laikinojo nedarbingumo pokyčiams. Kintamųjų ryšiui nustatyti apskaičiuotas Pirsono (*Pearson*) tiesinės koreliacijos koeficientas. Pagal pasirinktą reikšmingumo lygmenį kiekvienam atvejui tikrinta hipotezė nustatyto ryšio tinkamumui patvirtinti arba atmesti, duomenys patikimi, kai nustatoma, kad $p < 0,1$.

⁷ Predkelienė, R. *Asmens poreikių samprata, klasifikavimas ir atspindėjimas socialinės apsaugos teisėje*. Magistro darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

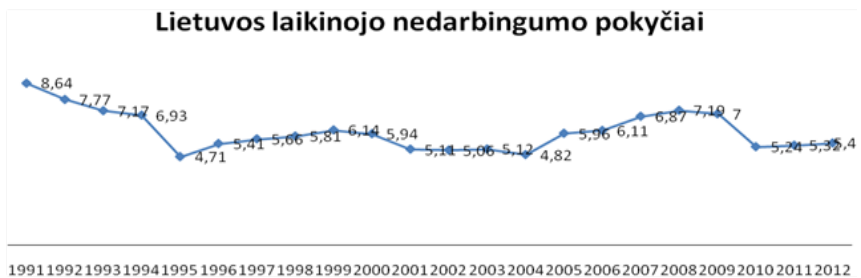
⁸ Alexanderson, K., *supra* note 1, p. 241–249.

Tyrimo rezultatai ir aptarimas

Nacionalinio lygmens veiksniai

Daugelyje šalių socialinio draudimo teisinis reglamentavimas yra glaudžiai susijęs su laikinuoju nedarbingumu. Iki 2006 m. 158 pasaulio šalys pripažino mokamą laikinojo nedarbingumo atostogų svarbą ir tik 18 šalių nebuvo teisinio reglamentavimo dėl teisės nedirbti ligos atveju ir gauti pajamas už šį laikotarpį⁹. Laikinojo nedarbingumo išmokų kompensavimo problema ypač aktuali Norvegijoje. Ji organizuojama pagal nacionalinę draudimo sistemą. Valstybinio socialinio draudimo sistema valdo apie 30 procentų visų sektoriaus pajamų¹⁰. Autoriai H. T. Hansenas ir T. Ingebrigtsenas savo darbuose nurodo, kad pagal Norvegijoje galiojančią sistemą išmokos dėl ligos sudaro 100 procentų asmens pajamų¹¹. Pirmosios 16 nedarbingumo dienų apmokamos darbdavio lėšomis, tolesnis laikotarpis finansuojamas iš nacionalinės draudimo sistemos. Tikėtina, jog šimtaprocentinis nedarbingumo apmokėjimas yra vieno aukščiausių laikinojo nedarbingumo lygių Europoje priežastis.

Apžvelgiant padėtį Lietuvoje matyti, kad 1991–2012 m. laikino nedarbingumo rodiklis, vertinant jį apmokėtų ligos dienų skaičiumi vienam apdraustajam, kito (žr. 1 pav.).

Šaltinis: sudarytas autorių pagal VSDFV duomenis¹²

1 pav. Apmokėtų laikinojo nedarbingumo ligos dienų skaičius vienam apdraustajam Lietuvoje 1991–2012 m.

⁹ Earle, A.; Ayanian, J. Z.; Heymann, J. Work resumption after newly diagnosed coronary heart disease: findings on the importance of paid leave. *Journal of Women's Health*. 2006, 4(15): 430–441.

¹⁰ Hansen, H. T.; Ingebrigtsen T., Social Class and Sickness Absence in Norway. *Acta Sociologica* [interaktyvus]. 2008, 51: 309–327 [žiūrėta 2013-10-12]. <<http://asj.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/content/51/4/309.full.pdf+html>>.

¹¹ *Ibid.*

¹² Valstybinis socialinis draudimas: statistiniai duomenys [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013-12-16]. <<http://www.sodra.lt/get.php?f.24143>>.

Didžiausias dienų skaičius užfiksuotas 1991 m. (8,64 dienos), o mažiausias 1995 m. (4,71 dienos). Šiuo laikotarpiu padaryti laikinojo nedarbingumo teisinio reglamentavimo pokyčiai buvo reikšmingi. Vėliau laikinasis nedarbingumas vėl augo iki 2000 m. Tad laikotarpiu nuo 1996 m. iki 2000 m. įgyvendintos reformos nebuvo tokios veiksmingos, nes prisidėjo prie nedarbingumo dėl ligos dienų skaičiaus augimo. Dar vienas laikotarpis, kurio metu laikinasis nedarbingumas kito neženkliai, buvo nuo 2001 m. iki 2004 m. Apmokėtų dienų skaičiaus augimas ypač ženklus laikotarpyje nuo 2005 m. iki 2008 m. Po tokio kilimo nuo 2009 m. iki 2012 m. pastebimas nuoseklus mažėjimas bei stabilumo palaikymas.

Siekdami suvokti vykusius pokyčius pirmiausia panagrinėjome, kaip kito laikinojo nedarbingumo teisinis reglamentavimas, kuris ir yra vienas pagrindinių laikinojo nedarbingumo kontrolės priemonių. Laikinojo nedarbingumo apmokėjimo sistemos pokyčiai atitinkamai laikotarpiais pateikti 1 lentelėje (žr. 1 lent.).

1 lentelė. Ligos pašalpos kompensavimo teisinio reglamentavimo raida

Laikotarpis	Dienų skaičius	Darbdavio atsakomybė (kompensuojamojo darbo užmokesčio dalis)	Valstybės atsakomybė (kompensuojamojo darbo užmokesčio dalis)	Papildomi reikalavimai
Nuo 1991 m. iki 1995 m.	Nuo 1 iki 30 dienų		80 %	
	Nuo 31 dienos		100 %	
Nuo 1995 m. vienuolika mėnesių	Nuo 1 iki 3 dienos	> = 50 %		
	Nuo 4 iki 31 dienos		80 %	
	Nuo 31 dienos		100 %	
Nuo 1995 m. pabaigos iki 2000 m.	Nuo 1 iki 2 dienos	> = 80 %		
	Nuo 3 iki 31 dienos		80 %	
	Nuo 31 dienos		100 %	
Nuo 2001 m. iki 2002 m.	Nuo 1 iki 2 dienos	>= 80 %	85 %	Įvestas draudimo stažo reikalavimas – 3 mėnesiai per 1 metus arba 6 mėnesiai per 2 metus
	Nuo 3 dienos			

Nuo 2002 m. iki 2009 m.	Nuo 1 iki 2 dienos	80 % <= Ligos pašalpa <= 100 %		Įvestas draudimo stažo reikalavimas – 3 mėnesiai per 1 metus arba 6 mėnesiai per 2 metus
	Nuo 3 dienos		85 %	
Nuo 2009 m.	Nuo 1 iki 2 dienos	80 % <= Ligos pašalpa <= 100 %		
	Nuo 3 iki 7 dienos		40 %	
	Nuo 8 dienos		80 %	

Šaltinis: sudaryta autorių pagal A. Bartkaus, 2009¹³ darbo ir Lietuvos Respublikos Seimo paskelbtus duomenis¹⁴

Remiantis pateikta informacija akivaizdu, kad 1995 m. padaryti ligos pašalpos kompensavimo pakeitimai turėjo įtakos dėl ligos dienų skaičiaus vienam apdraustajam mažėjimo. Ligos išmokų mokėjimo už tris pirmas dienas įpareigojimas perleistas darbdaviui, sumažintos valstybės garantijos. Pakeitimai padaryti apdraustųjų asmenų nenaudai pasirodė per dideli, todėl jau tų pačių metų pabaigoje padidinta darbdavio atsakomybė ir kompensuojamojo darbo užmokesčio dalis sudarė iki 80 procentų vidutinio darbo užmokesčio, tačiau apmokamas laikotarpis sumažintas iki dviejų dienų. Tokia tvarka galiojo iki 2000 m., todėl ir ligos dienų skaičiaus kitimas vienam apdraustajam buvo neženklaus. Nuo 2001 m. įsigaliojusi pašalpos dėl ligos kompensavimo tvarka sumažino ilgesnių laikinojo nedarbingumo periodų garantijas, ilgai sergantiems asmenims situacija tapo nepalanki. Tuo tarpu pagerėjo trumpalaikio nedarbingumo situacija, nes nuo trečios laikinojo nedarbingumo dienos valstybės išmoka buvo lygi 85 procentų kompensuojamo darbo užmokesčio. Tad beveik neliko ribos tarp ilgalaikių, vidutinės trukmės ir trumpalaikių nedarbingumų. Be šio pakeitimo, apmokėtų laikinojo nedarbingumo ligos dienų skaičiaus vienam apdraustajam mažėjimui įtakos galėjo turėti įvestas draudimo stažo reikalavimas – 3 mėnesiai per 1 metus arba 6 mėnesiai per 2 metus. Tarptautinė patirtis yra įvairi, pavyzdžiui, pagal Norvegijoje galiojančią socialinio draudimo sistemą visi darbuotojai, kurie dirbo bent 4 savaites iki susirgimo ir yra nedarbingi, turi teisę į išmokas ligos atveju. Savarankiškai pranešti darbdaviui apie neatvykimą į darbą dėl ligos leidžiama keturis kartus per metus, tačiau ne daugiau kaip trims dienoms. Apdraustas darbuotojas taip pat turi galimybę nedirbti, kai reikalinga sergančio

¹³ Bartkus, A. *Senatvės pensijų ir laikinojo nedarbingumo išmokų finansinio tvarumo analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas. 2009, p. 140–142.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Seimo aktualios teisės aktų redakcijos laikotarpiu nuo 1991 m. iki 2010 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-16–2014-03-02]. <<http://www.lrs.lt/>>.

vaiko priežiūra¹⁵. Įgyvendinta reforma padidino ryšį tarp ligos pašalpų išmokų ir įmokų. 2002 m. patikslinta darbdavio atsakomybė – išmokos dėl ligos, mokamos darbdavio, negalėjo būti mažesnės nei 80 procentų ir didesnės nei 100 procentų kompensuojamo darbo užmokesčio. Tačiau tokie sistemos pokyčiai tikėtina turėjo įtakos trumpalaikių nedarbingumų daugėjimui, o kartu ir apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų skaičiaus augimui. Įvertinus nedarbingumo didėjimą, 2009 m. padaryti sistemos pakeitimai teigiamai paveikė ir dėl ligos apmokėtų dienų skaičiaus mažėjimą. 2009 m. sumažinti valstybės įsipareigojimai ypač paveikė trumpalaikius nedarbingumus, nes nuo trečios iki septintos laikinojo nedarbingumo dienos išmokos dėl ligos iš VSDFV biudžeto buvo lygios 40 procentų kompensuojamo darbo užmokesčio. Situacija dėl ilgalaikio nedarbingumo taip pat pasikeitė, nes nuo aštuntos laikinojo nedarbingumo dienos valstybė įpareigota kompensuoti 80 procentų kompensuojamo darbo užmokesčio. Tokie staigūs pokyčiai apdraustų asmenų nenaudai 2010 m. nulėmė laikinojo nedarbingumo mažėjimą. Remdamiesi pateiktu laikinojo nedarbingumo kompensavimo pokyčių aprašymu galime teigti, kad teisinio reglamentavimo pokyčiai tiesiogiai susiję su laikinojo nedarbingumo trukme. Tačiau yra ir kiti veiksniai, nuo kurių priklauso nedarbingumo pokyčiai Lietuvoje.

Nacionaliniu mastu laikinąjį nedarbingumą veikia bendras ekonomikos lygis. Bendrąjį ekonomikos lygį nusako bendrasis vidaus produktas (BVP). BVP yra rodiklis, kuriuo galima remtis vertinant šalies ekonomikos rezultatyvumą. BVP gali būti apibrėžiamas kaip per tam tikrą laikotarpį pagamintų šalyje galutinių prekių bei paslaugų rinkos vertė¹⁶.

Kitas labai svarbus šalies nedarbingumo lygiui įtakos turintis veiksnys – pramonės šakų plėtra¹⁷. Kaip rodiklį, nurodantį pokyčius šioje srityje, panaudojome Lietuvos rinkos apdirbamosios gamybos užsakymų gaminti produkciją ir atlikti darbus indeksus procentais, kai nustatyta, kad 2005 m. šis rodiklis lygus 100 procentų.

Kaip vienas iš pagrindinių nacionalinio lygmens veiksnių išskiriamas klimatas ir meteorologija. Klimato įtakos tendencijai atspindėti panaudojome hidrometeorologijos tarnybos duomenis – vidutinę metinę temperatūrą laipsniais.

Dar vienas iš rodiklių yra darbo rinkos ir jėgos organizavimas šalyje pagal amžių bei lytį. Šio rodiklio sąsajai su laikinojo nedarbingumo kitimu atspindėti naudojome užimtų, dirbančių gyventojų skaičių šalyje.

¹⁵ Hansen, H. T.; Ingebrigtsen T. *Social Class and Sickness Absence in Norway*. *Acta Sociologica*– 327 [interaktyvus]. 2008, 51: 309 [žiūrėta 2013-10-12]. <<http://asj.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/content/51/4/309.full.pdf+html>>.

¹⁶ Bartkus, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtos prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*. 2010, 15.

¹⁷ Alexanderson, K., *supra* note 1, p. 241–249.

2 lentelė. Nacionalinio lygmens veiksniai ir jų ryšys su laikinuoju nedarbingumu

Metai	Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičius vienam apdraustajam [y]	BVP, tenkantis vienam gyventojui (Lt) [x]	Užsakymų gaminti produkciją ir atlikti darbus indeksas (proc.) [x]	Vidutinė metinė temperatūra (C0) [x]	Užimtų gyventojų skaičius (tūkst.) [x]
2004	4,82	18 654,42	86,83	6,7	1436,3
2005	5,96	21 791,22	100	6,8	1473,9
2006	6,11	25 452,44	137,77	7,3	1499
2007	6,87	30 708,84	165,82	7,75	1451,5
2008	7,19	3 4994,39	168,92	8,2	1427,1
2009	7	29 097,33	101,86	7,1	1317,4
2010	5,24	30 890,3	113,22	6,2	1247,7
2011	5,32	35 300,31	129,50	7,6	1253,6
2012	5,44	38 066,71	151,41	6,7	1275,7
r		0,23	0,57	0,73	0,35
p reikšmė		0,5	0,09	0,03	0,3

r – koreliacijos koeficientas

Šaltinis: autorių skaičiavimai, naudojant VSDFV¹⁸ ir Statistikos departamento duomenis¹⁹

Palyginus apmokėtų dienų dėl ligos vienam apdraustajam skaičius ir bendrojo vidaus produkto, tenkančio vienam gyventojui litais, kitimą (žr. 2 lent.), nustatyta silpna ir nepatikima koreliacija ($r = 0,23$; $p = 0,5$). Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičius vienam apdraustajam ir užsakymų produkcijai gaminti ir darbams atlikti indekso kitimo palyginimas parodė, kad nustatyta vidutinė statistiškai patikima koreliacija ($r = 0,57$; $p = 0,09$). Pakankamai stipri koreliacija buvo nustatyta tarp apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičiaus vienam apdraustajam ir vidutinės metinės temperatūros ($r = 0,73$, $p = 0,03$).

Sunku komentuoti šias sąsajas. Stiprus ryšys egzistuoja tarp vidutinės metinės temperatūros ir apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičiaus vienam apdraustajam, tačiau negalime teigti, kad dėl vidutinės temperatūros didėjimo didėjo ir sergamumas. Negali būti atmetama ir piktnaudžiavimo prielaida, kad esant geresniems, palankiems poilsiui orams didėja laikinojo nedarbin-

¹⁸ *Supra* note 12.

¹⁹ Statistikos departamento duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-20]. <<http://www.stat.gov.lt>>.

gumo piktnaudžiavimo atvejų. Užsakymų gaminti produkciją ir atlikti darbus indeksu augimas galimai veikė darbo krūvio didėjimą, poilsio mažėjimą bei sergamumą, todėl tikėtina, kad dėl šios priežasties egzistuoja vidutinis šio rodiklio ir laikinojo nedarbingumo ryšys. Atliktų duomenų analizė parodė, kad ryšys tarp dienų dėl ligų skaičiaus vienam apdraustajam ir bendrojo vidaus produkto bei užimtų gyventojų skaičiaus kitimo yra silpnas. Galimai bendras ekonomikos lygis ir darbo rinkos pokyčiai Lietuvoje nėra pagrindiniai veiksniai, nuo kurių priklauso laikinasis nedarbingumas. Neatmetama ir tai, jog šis rodiklis nėra jautrus nagrinėjamai situacijai vertinti.

Visuomeninio lygmens veiksniai

Visuomeniniam lygmeniui priskiriami su darbo aplinka bei bendruomene susiję veiksniai. Laikinojo nedarbingumo pokyčiams įtakos turi darbo aplinkos sąlygos, tokios kaip fiziniai pavojai ir monotonija, darbo užmokestis ir kontrolė. Be šių su darbo aplinka susijusių sąlygų, gyventojų sergamumą gali paveikti ir psichologiniai veiksniai, tokie kaip darbo kultūra – pasitenkinimas darbu bei bendruomenės ir šeimos kultūra. Šiam laikinojo nedarbingumo lygmeniui priskiriama geografinė bendruomenės padėtis ir jos socialinis ekonominis lygis, kurį lemia gaunamos pajamos ir socialinė padėtis. Svarbūs tokie veiksniai kaip bendruomenėje vyraujanti darbo rinka, sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas bei smurto lygis. Kaip ir nacionaliniam, visuomeniniam lygmeniui galime priskirti ir sveikatos priežiūros, ir socialinio draudimo praktinį organizavimą²⁰.

3 lentelė. Visuomeninio lygmens veiksniai ir jų ryšys su laikinuoju nedarbingumu

Metai	Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičius vienam apdraustajam [y]	Asmenys, nukentėję nuo nelaimingų atsitikimų darbe [x]	Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis (Lt) [x]	Vidutinės disponuojamosios pajamos vienam namų ūkio nariui per mėnesį (Lt) [x]	Sveikatos priežiūros įstaigų skaičius [x]
2006	6,11	3581	1495,7		2849
2007	6,87	3680	1802,4	952,1	2834
2008	7,19	3328	2151,7	1133,2	2680
2009	7	2093	2056	983,5	2820
2010	5,24	2359	1988,1	894,2	2885
2011	5,32	2721	2045,9	1016,5	2884

²⁰ Alexanderson, K., *supra* note 1, p. 241–249.

2012	5,44	2897	2123,8		3115
<i>r</i>		0,3	0,36	0,7	-0,7
<i>p</i> <i>reikš-</i> <i>mė</i>		0,5	0,4	0,09	0,07

r – koreliacijos koeficientas

Šaltinis: autorių skaičiavimai, naudojant VSDFV²¹ ir Statistikos departamento duomenis²²

Kaip vienai iš darbo aplinkos sąlygų – fizinių pavojų sąsajai su laikinuoju nedarbingumu išreikšti naudojome asmenų, nukentėjusių nuo nelaimingų atsitikimų darbe, skaičiaus pokyčius. Tarp šių rodiklių nustatyta silpna koreliacija ($r = 0,3$). Apmokėtų dienų dėl ligos vienam apdraustajam skaičiaus ir vidutinio darbo užmokesčio ryšys yra silpnas ir nepatikimas ($r = 0,36$, $p = 0,4$).

Vienas iš šeimos padėti bendruomenėje charakterizuojančių rodiklių yra namų ūkio disponuojamosios pajamos. Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičiaus vienam apdraustajam kitimo ir vidutinių disponuojamųjų pajamų vienam namų ūkio nariui per mėnesį kitimo palyginimas parodė, kad nustatyta koreliacija yra stipri ($r = 0,7$; $p = 0,09$). Nedarbingumo didėjimui galimai įtakos turėjo vaikų sergamumas, siekis ilgiau rūpintis sergančiais vaikais.

Sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumui charakterizuoti pasirinkome sveikatos priežiūros įstaigų šalyje skaičių. Palyginus apmokėtų dienų dėl ligos vienam apdraustajam skaičiaus kitimą ir sveikatos priežiūros įstaigų šalyje skaičiaus kitimą, nustatyta stipri koreliacija ($r = - 0,7$; $p = 0,07$). Tai tik patvirtina prielaidą, kad geresnis sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas bei gydymo efektyvumas mažina sergamumą bei trumpina laikinojo nedarbingumo laikotarpį.

Individualaus lygmens veiksniai

Paskutiniam laikinojo nedarbingumo lygmeniui priskiriami mažiausiai nuo kitų įtakos priklausantys veiksniai, todėl ir šių veiksmų kontrolė tampa sudėtinga. Individualiam lygmeniui priskiriama asmenį charakterizuojantys veiksniai. Laikinis nedarbingumas gali priklausyti nuo asmens gyvenimo būdo, išsilavinimo, šeiminių padėties bei santykių, asmeninių gebėjimų, žalingų įpročių, tokių kaip alkoholio ar narkotinių medžiagų vartojimas ar rūkymas, ir darbo bei poilsio laiko organizavimo. Be šių individualių savybių, svarbi asmens psichinė būklė bei motyvacija ir požiūris.

²¹ *Supra* note 12.

²² *Supra* note 19.

4 lentelė. Individualaus lygmens veiksniai ir jų ryšys su laikinuoju nedarbingumu

Metai	Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičius vienam apdraustajam [y]	Santuokų skaičius [x]	Alkoholinių gėrimų suvartojimas, tenkantis vienam gyventojui (litrais) [x]	Visuomenės dalis, įgijusi aukštąjį išsilavinimą (proc.) [x]
2004	4,82	1594	10,1	65
2005	5,96	1662	10,4	68,5
2006	6,11	1771	11,1	69
2007	6,87	1922	11,7	70,9
2008	7,19	2005	11,8	73,8
2009	7	1712	11,1	71,5
2010	5,24	1557	11,6	69,3
2011	5,32	1602	12,7	65,9
2012	5,44	1722	13	61,2
r		0,83	0,17	0,79
p reikšmė		0,006	0,6	0,01

r – koreliacijos koeficientas,

Šaltinis: autorių skaičiavimai, naudojant VSDFV²³ ir Lietuvos statistikos departamento duomenis²⁴

Siekdami nustatyti ryšį tarp šeiminės padėties ir laikinojo nedarbingumo skaičiavimams naudojome rodiklį, nurodantį santuokų skaičiaus kiti-
mą. Analizė parodė, jog ryšys tarp rodiklių pakankamai stiprus ir patikimas ($r = 0,83$; $p = 0,006$).

Alkoholio vartojimas Lietuvoje yra vienas iš plačiai paplitusių žalingiausių įpročių, reikalaujančių visuomenės, o kartu ir politikos dėmesio. Apmokėtų laikinojo nedarbingumo dienų dėl ligų skaičiaus vienam apdraustajam ir absoliutaus alkoholio suvartojimo vienam gyventojui rodiklių palyginimas parodė, kad nustatyta labai silpna ir nepatikima koreliacija ($r = 0,17$; $p = 0,6$). Asmenys, kurie dėl traumos kreipėsi į sveikatos priežiūros įstaigą būdami neblaivūs arba kurių laikinojo nedarbingumo priežastis buvo piktnaudžiavimas alkoholiu, neturi teisės gauti laikinojo nedarbingumo pažymėjimą, kuris yra pagrindas gauti išmoką. Galimai tai turėjo įtakos tyrimo rezultatams.

²³ *Supra* note 12.

²⁴ *Supra* note 19.

Išsilavinimas – tai vienas iš elgesio korekcijos stimulų. Nagrinėjant laikinojo nedarbingumo trukmės ir visuomenės dalies, įgijusios aukštąjį išsilavinimą, sąsajas, nustatyta stipri ir patikima koreliacija ($r = 0,79$, $p = 0,01$).

Apibendrinimas ir išvados

K. Alexandersono pasiūlytoje metodikoje yra minima daug veiksnių, kurie turi reikšmės laikinojo nedarbingumo trukmei. Tačiau analizuojant viešai skelbiamus duomenis Lietuvoje pavyko nustatyti tik dalį veiksnių charakterizuojančių rodiklių. Antra vertus, pasirinktas neaukštas reikšmingumo lygmuo. Tai, be abejo, apriboja tyrimo rezultatų reikšmę. Tačiau gauti rezultatai gali suteikti naudingos informacijos socialinės politikos formuotojams, vykdytojams bei darbdaviams gerinant laikinojo nedarbingumo kontrolę Lietuvoje, numatant išsamesnių mokslinių tyrimų šioje srityje kryptis.

1. Nacionaliniu lygmeniu apžvelgus *laikinojo nedarbingumo trukmės pokyčius 1991–2012 m. ir nedarbingumo kompensavimo teisinio reglamentavimo kitimus, nustatytos tokios galimos šių dviejų veiksnių sąsajos*. Laikotarpiu nuo 1991 m. iki 1995 m., esant asmeniui nepalankiam darbingumo kompensavimo mechanizmui, kai sumažintos išmokos už tris pirmas dienas ir jų mokėjimo įpareigojimas perleistas darbdaviui, laikinojo nedarbingumo trukmė mažėjo. Nuo 2000 m. iki 2004 m pastebimas nežymus laikinojo nedarbingumo didėjimas. Šiuo laikotarpiu įgyvendintos laikinojo nedarbingumo kompensavimo reformos: sumažintos ilgesnių laikinojo nedarbingumo periodų garantijos (nuo 100 iki 85 procentų), beveik išnyko ribos tarp ilgalaikių, vidutinės trukmės ir trumpalaikių nedarbingumų – nuo trečios dienos mokama išmoka sudarė 85 procentų darbo užmokesčio. Dar vienas nacionalinio lygmens neigiamos priklausomybės veiksnys, turėjęs įtakos laikinajam nedarbingumui – vidutinės metinės temperatūros pokyčiai.

2. Visuomeniniame lygmenyje iš keturių nagrinėtų veiksnių patikimas ryšys buvo nustatytas su vidutinėmis disponuojamomis pajamomis vienam namų ūkio nariui ir sveikatos priežiūros įstaigų skaičiumi. Galimai geresnis sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas, tinkamas ir efektyvus gydymas mažina sergamumą ir turi įtakos laikinojo nedarbingumo mažėjimui.

3. Individualiame lygmenyje iš trijų nagrinėtų rodiklių teigiamos patikimos laikinojo nedarbingumo sąsajos buvo nustatytos su šeimine padėtimi (santuokų skaičiumi) ir išsilavinimu (visuomenės dalimi, įgijusia aukštąjį išsilavinimą).

Literatūra

1. Alexanderson, K. Sickness absence: a review of performed studies with focused on levels of exposure and theories utilized. *Scandinavian Journal of Social Medicine*. 1998, 4(26): 241–249.
2. Bartkus, A. *Senatvės pensijų ir laikinojo nedarbingumo išmokų finansinio tvarumo analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas. 2009, p. 140–142.
3. Bartkus, E. V. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros prognozės Lietuvoje ekonominės krizės pradžioje. *Ekonomika ir vadyba*. 2010, 15.
4. Bieliauskaitė, J. Solidarumo vaidmuo socialinėje teisinėje valstybėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 1(1): 79–94.
5. Earle, A.; Ayanian, J. Z.; Heymann, J. Work resumption after newly diagnosed coronary heart disease: findings on the importance of paid leave. *Journal of Women's Health*. 2006, 4(15): 430–441.
6. Guogis, A. Dėl Socialinės politikos modelio. *Politologija*. 2002, 4 (28): 75–94.
7. Guogis, A., et al. *Lietuvos politinių partijų samprata apie socialinę apsaugą*. Vilnius: Eugrimas, 2000.
8. Hansen, H. T.; Ingebrigtsen, T. Social Class and Sickness Absence in Norway. *Acta Sociologica*. 2008, 51: 309–327 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-12]. <<http://asj.sagepub.com.skaitykla.mruni.eu/content/51/4/309.full.pdf+html>>.
9. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 17-447; 2004, Nr. IX-2535, Nr. 171-6295.
10. Predkelienė, R. *Asmens poreikių samprata, klasifikavimas ir atspindėjimas socialinės apsaugos teisėje*. Magistro darbas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
Internetiniai šaltiniai
11. Valstybinis socialinis draudimas: statistiniai duomenys [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013-12-16]. <<http://www.sodra.lt/get.php?f.24143>>.
12. VSDFV pranešimai spaudai [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-10-12]. <http://www.sodra.lt/index.php?cid=182&new_id=24609&page_nr=>>.
13. Lietuvos Respublikos Seimo aktualios teisės aktų redakcijos laikotarpiu nuo 1991 m. iki 2010 m. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-16–2014-03-02]. <<http://www.lrs.lt/>>>.
14. Statistikos departamento duomenys [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-02-20]. <<http://www.stat.gov.lt>>>.

Factors that Influence Absence from Work due to Illness in Lithuania

Aušra Survilaitė

State Social Insurance Fund Board, Vilnius Branch, Lithuania

Aldona Gaižauskienė

University of Applied Science, Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The aim of the paper is to determine factors that influence absence from work due to illness in Lithuania during 1991-2012, according to the method proposed by K. Alexanderson (1998) on national, public and individual levels. The*

data were taken from the State Social Insurance Fund Board and the Lithuanian Department of Statistics.

On national level, absence from work due to illness was related to changes in the legal framework. Analysis of the data showed that the changes in absence from work due to illness is affected by employer obligations for sickness benefits, the state guarantees replacement and the insurance additional requirements, such as introduction of membership period. Another factor, which particularly affects absence from work, is the average annual temperature. On public level, household income and number of health care institutions had correlation with absence from work. On individual level, the significant correlation was found with education and marital status.

Determination of the factors, which affect absence from work due to illness in Lithuania, presents the control system recommendations for improvements, provides useful information for control policy makers, practitioners and employers.

Keywords: *absence from work due to illness, social insurance, national factors, public factors, individual factors.*

Aldona Gaižauskienė, Vilniaus kolegija, Mykolo Romerio universitetas, docentė, biomedicinos mokslų daktarė.

Aldona Gaižauskienė, University of Applied Science, Mykolas Romeris University, Assoc. Professor, PhD.

Aušra Survilaitė, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos Vilniaus skyrius, Pašalpų ir nedarbingumo kontrolės skyriaus vyr. specialistė.

Aušra Survilaitė, State Social Insurance Fund Board, Vilnius Branch, Benefit and Disability Control Division, Chief Specialist.